

Članki in prispevki

UDK 929Valvasor J. V.
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 29. 9. 2014

Boris Golec*

Polihistor brez univerzitetne izobrazbe – regularno šolanje Janeza Vajkarda Valvasorja

A polymath without a university education – the regular schooling of Janez Vajkard Valvasor

Izvleček

O šolanju kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) vemo le toliko, kolikor je v spominskih utrinkih izpričal sam v Slavi vojvodine Kranjske (1689). Otroštvo je večidel preživel na Valvasorjevem rodbinskem gradu Medija pri Izlakeh, že prvega šolskega pouka pa bi bil lahko deležen v rodni Ljubljani. Edina sodobna omemba Valvasorja kot dijaka šestletne jezuitske gimnazije v Ljubljani – najverjetneje jo je obiskoval v letih 1653–59 – je iz leta 1659, ko je bil sprejet v Marijino kongregacijo. Kot dijak ni prebival v konviktu, temveč zasebno, zelo verjetno pri polbratu Karlu, in sicer nedaleč od mestne tehnice na Starem trgu. Po končani gimnaziji se Valvasor ni odpravil na univerzitetni študij, temveč na dolgotrajno mladostno potovanje, na neke vrste »življenjsko univerzo«. Skromni podatki o njegovem šolanju so v prispevku umeščeni v širši kontekst izobraževanja na Kranjskem sredi 17. stoletja.

Abstract

All we know about the education of the Carniolan polymath Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) is what is included in the passages on this subject included in his *Glory of the Duchy of Carniola* (1689). He spent most of his childhood at the family castle of Medija near Izlake, but he may have received his first education in Ljubljana, where he was born. The only contemporary mention of Valvasor as a student at the six-year long Jesuit grammar school in Ljubljana – most likely he attended this school between 1653 and 1659 – is from 1659, when he was accepted into Mary's Congregation. He did not board at the school, but most probably stayed with his half-brother Karl, not far from the town weighing scales on the square Stari trg. After finishing grammar school, Valvasor did not go to university, but on a long journey, attending the "university of life". The article combines the modest data about Valvasor's education with the wider context of education in Carniola in the mid-17th century.

* izr. prof. dr. Boris Golec, znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Uvod

Branko Reisp, avtor prve znanstvene monografije o polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju (1641, Ljubljana–1693, Krško), osrednji znanstveni osebnosti 17. stoletja na Kranjskem, je poudaril, da polihistor po končani jezuitski gimnaziji v Ljubljani ni nadaljeval s študijem na univerzi.¹ Končal je samo gimnazijo, tj. jezuitske »nižje študije« (*studia inferiora*), najvišjo šolsko stopnjo, ki jo je bilo tedaj v kranjski prestolnici sploh mogoče doseči. Višji študiji (*studia superiora*) so se namreč pri ljubljanskih jezuitih začeli šele v prvih letih 18. stoletja, že po Valvasorjevi smrti.² Lahko bi rekli, da je šel Janez Vajkard po poti večjega dela svojih plemiških vrstnikov in tako po formalni izobrazbi ni odstopal od povprečja. O njegovem šolanju je nasploh malo znanega, vse, kar je bilo doslej moč dognati, pa bomo v nadaljevanju umestili v širši kontekst izobraževanja na Kranjskem sredi 17. stoletja.

Neznanke o polihistorjevem elementarnem šolanju

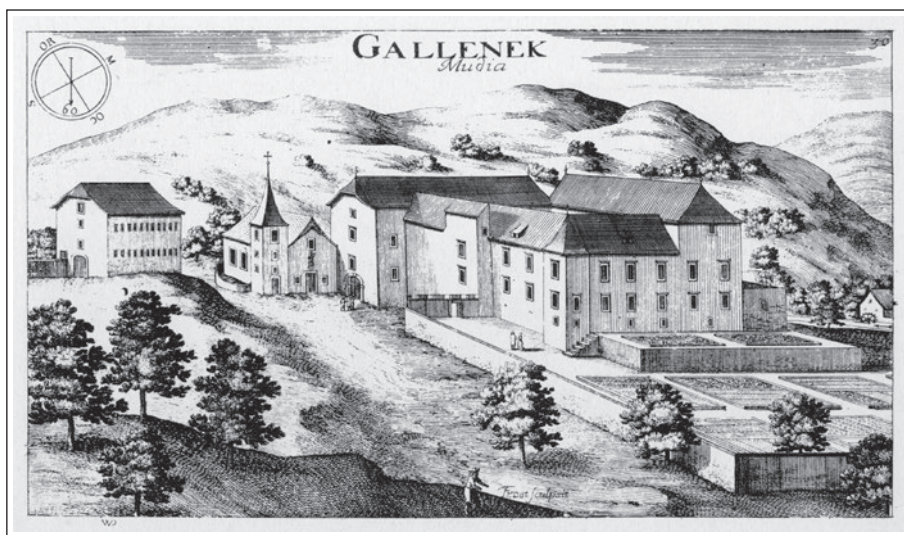
O otroštvu Janeza Vajkarda Valvasorja in njegovem šolanju vemo le toliko, kolikor je izpričal sam. Otroška leta je večidel preživel na Valvasorjevem rodbinskem gradu Medija pri Izlakah, vsaj deloma pa tudi v Ljubljani. V *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) omenja en sam dogodek iz otroških let, zato ne preseneča, da v svojem monumentalnem enciklopedičnem delu o rodni deželi ni nikjer omenil, kje je nabiral **prvo šolsko učenost**.³ Spoznanje torej ne preseneča, bilo pa bi tudi več kot nenavadno, ko bi o tem obstajal pisni vir. Prav zanemarljiva je možnost, da bi se ime Janeza Vajkarda pojavilo na kakšnem seznamu učencev katere od javnih ali zasebnih šol v Ljubljani. Računati je mogoče kvečjemu z najdbo ego-dokumenta, v katerem bi se razkril kak domači učitelj pri Valvasorjevi družini. Nedavno je denimo prišlo na površje ime duhovnika in učitelja pri njegovem generaciji starejšem bratrancu Janezu Krstniku Valvasorju v Zavrhu pri Svibnem, in sicer prav iz druge polovice štiridesetih let 17. stoletja, ko je Janez Vajkard dorasel za šolo.⁴ Ugotovitev je pričevanjska z vidika analogije. Tako kot je na

1 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78.

2 Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 160, 164–166, 174.

3 Golec, *Valvasorjev izvor* (3. del), str. 27–28.

4 Ob vizitaciji štajerskega dela ljubljanske škofije leta 1652 je duhovnik Tomaž Soller povedal, da je kot sacelan (grajski duhovnik) in domači učitelj dve leti služboval »pri gospodu Valvasorju v Zavrhu« (*apud Dnum Valvasor [...] in Neydorf*). Soller, doma iz Kranja in med vizitacijo vikar v Šentilju pri Velenju, je izpričal, da tam službuje drugo leto, prej pa je bil šest let na Svibnem, in sicer najprej dve leti na župniji, nato z dovoljenjem škofa sacelan in domači učitelj pri gospodu Valvasorju v Zavrhu (*in Scharffenberg 2 annis, apud Dominum Valuasor ut licentia ordinarii 2 annis fuit sacellanus et iuuentutis perceptor in Noydorf ad instantiam eiusdem Domini Valuasor, servivit 2 annis*), in nato spet dve leti na svibenski župniji, kamor se je vrnil, ker ni imel (škofove) odpustnice (za dlje kot dve leti) (NŠAL, NŠAL 100, KAL, fasc. 52/9, pag. 48, med 4. in 6. 11. 1652). Sollerjevo službovanje v Zavrhu spada torej v čas med letoma 1646 in 1648.



Grad Medija po Valvasorjevi Topografiji Kranjske iz leta 1679. (*Topographia*, št. 30)

svojem domu učitelja vzdrževal Janez Krstnik, ki je imel tedaj še zelo majhne otroke, stare do štiri leta,⁵ bi duhovnika in hkrati domačega učitelja mnogo prej pričakovali pri polihistorjevem očetu Jerneju Valvasorju na Mediji. Jernej je namreč leta 1637 postavil veliko grajsko kapelo, imel številnejše potomstvo ter bil poleg tega bogatejši in uglednejši od nečaka.⁶ Završki sacelan je dal nemara zgled za ustanovitev grajskega beneficija na Mediji (1650), a se sacelanska služba v Zavrhu ni obdržala. Ni tudi rečeno, da pri medijski kapeli ni bilo duhovnika sacelana že vse od njene zgraditve in da je ustanovna listina za beneficij nujno nastala pred nastopom službe prvega duhovnika. Če je Medija že pred letom 1650 premogla sacelana, je Jernej hišnemu duhovniku zlahka zaupal tudi poučevanje svojih otrok. V ustanovni listini za beneficij takšne obveznosti sicer ni,⁷ kar samo po sebi ne pove ničesar. Morebitni sacelan bi lahko poučeval za dodatno plačilo, kadar bi bilo potrebno.

Druga možnost je seveda ta, da je Janez Vajkard že prve šolske korake naredil v rodni Ljubljani, kjer je bila izbira šol in učiteljev neprimerno boljša, možnosti za pridobitev solidne izobrazbe pa temu ustrezno večje. Glede na to, da je bil njegov oče

5 Glede na to, da se je Janez Krstnik Valvasor poročil šele v začetku leta 1644, so bili njegovi otroci, katerih rojstev sicer ne poznamo, v času Sollerjevega službovanja v Zavrhu še zelo majhni. Najstarejša Ana Elizabeta se je, sodeč po navedbi starosti 68 let ob smrti leta 1712, rodila še v letu poroke svojih staršev. O poroki gl. ARS, AS 740, Gospodstvo Jablje, fasc. 8, Medija – Familiaria, Janez Krstnik Valvasor, poročni dogovor 31. 1. 1644. O smrti Ane Elizabete, poročene Posarel: NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 197.

6 O Jerneju Valvasorju: Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 218–229.

7 Prepis ustanovne listine z dne 2. avgusta 1650, nastal leta 1753: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12. Prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164–165.

Jernej med letoma 1646 in 1649, ko je štel bodoči polihistor pet do osem let, spet poverjenik deželnih stanov,⁸ bi bil Janez Vajkard kot šolar lahko takrat v varnem zavetju in pod budnim očesom staršev.⁹ Ali pa je nanj v Ljubljani med njihovo odsotnostjo pazila polsestra Marija Klara, dvajsetletnica, ki jo spomladi 1649 srečamo v stolni župniji kot krstno botro, ko je Jernej že odložil funkcijo poverjenika.¹⁰ Tedaj je imel Jernej Valvasor v najemu stanovanje v hiši mestne tehtnice in kruharne na Starem trgu, ki so jo pozneje brez dokaza razglasili za rojstno hišo Janeza Vajkarda.¹¹ Nenazadnje je v Ljubljani večidel prebival tudi njegov najstarejši polbrat Karel, prvič poročen verjetno leta 1648 in drugič 1650.¹²

Valvasorjeva življenjepisca Peter Radics in Branko Reisp sta se vprašanja njegovega začetnega šolanja lotila različno. Reisp ga je zaradi nedokumentiranosti raje preskočil, kot da bi se prepuščal ugibanjem.¹³ Drugače kot Radics, ki je glede na bivanje staršev v Ljubljani – po njegovem do vključno leta 1648 – navedel, da bi lahko Janeza Vajkarda v elementarnih predmetih poučeval kateri od tedaj štirih v Ljubljani delujočih šolnikov. Leta 1647 so v kranjski prestolnici izpričani trije t. i. »nemški šolmoštri« (*die deutschen Schulmeister*) – Hans Comissarius, Baltazar Gurner in Filip Specht –, četrti pa je bil stolnični učitelj in hkrati »glasbeni mojster« (*Musikmeister*) Valentin Pistorius.¹⁴ Na tega moža je Radics posebej opozoril kot na možnega polihistorjevega elementarnega učitelja, ker je Valvasorjevo stanovanje na Starem trgu spadalo v stolno župnijo. Če bi deček obiskoval stolnično javno šolo, bi se – tako Radics – ob Pistoriusu že v najnežnejših letih prebudilo njegovo veliko zanimanje za glasbo.¹⁵ Verjetnost, da je Valvasor hodil v stolnično šolo pri sv. Nikolaju, je res precejšnja, saj je bila ta šola v njegovem času pripravnica za jezuitsko latinsko gimnazijo. V Ljubljani tudi ni manjkalo zasebnih učiteljev in inštruktorjev ter jezikovnih šol, na katerih so učitelji za majhno plačilo poučevali razne jezike.¹⁶

8 Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 224.

9 Nenazadnje so tedaj v Ljubljani krstili dva Jernejeva sinova (1646 in 1649), tako kot je bil med očetovim prvim poverjeniškim mandatom krščen v kranjski prestolnici 28. maja 1641 tudi Janez Vajkard (Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 16–17).

10 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 223, 18. 4. 1649.

11 Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 23–26.

12 Njegovo prvo ženo Ano Kristino, rojeno baronico Schrattenbach, srečamo samo ob smrti 16. januarja 1649 v Ljubljani, ko ji je bilo po mrliški matici 22 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 106; prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 343, 344). Drugič se je oženil v Ljubljani 27. februarja 1650 z Ano Rozino pl. Barbo (prav tam, P 1632–1651, pag. 154). Razen prvega otroka Danijela (* 1650–52), ki ga poznamo samo z rodovnika v *Slavi* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), so bili v Ljubljani v petdesetih letih (1653, 1656 in 1658) krščeni trije Karlovi otroci (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2, 139, 189).

13 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 75.

14 Radics, *Johann Weikhard*, str. 60–61. – Učitelj Filip Specht, »Germaniae Scholae Ludirector«, je umrl že 6. oktobra 1649, star 40 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 114), medtem ko sta po Radicsu druga dva poučevala še leta 1661.

15 Radics, *Johann Weikhard*, str. 61.

16 Gruden, Šola pri sv. Nikolaju, str. 7–10; prim. Mal, *Stara Ljubljana*, str. 60–63; Ciperle, Ljubljansko šolstvo, str. 137–138.

Obdobje polihistorjevega elementarnega šolanja je močno zaznamovala očetova smrt. Jernej Valvasor je preminil 15. januarja 1651, ko je bilo Janezu Vajkardu devet let in pol.¹⁷ Z očetovim odhodom v večnost se je v Valvasorjevi družini veliko spremenilo. Vdova Ana Marija, rojena Rauber, je ostala na Mediji sama z najmanj osmimi otroki, starimi od približno sedemnajst let do komaj rojene najmlajše hčerke. Živih je bilo tudi najmanj pet Jernejevih otrok iz prvega zakona, od tega dva do štirje še doma, le najstarejši odrasli sin Karel si je malo prej ustvaril družino in je kot zakupnik zagospodaril na očetovem sosednjem gradu in gospostvu Gamberk.¹⁸

Še ne desetletni Janez Vajkard je utegnil biti do očetove smrti doma na Mediji ali pa v Ljubljani v kateri od tamkajšnjih javnih ali zasebnih šol, a vsekakor že pod budnim očesom učitelja.

Na jezuitski gimnaziji v Ljubljani

Odločitev, da Janeza Vajkarda pošljejo na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, se zdi domala samoumevna. V tem obdobju je moral na Slovenskem skoraj vsakdo, ki si je hotel pridobiti srednješolsko ali višješolsko izobrazbo, obiskovati gimnazijo oziroma višje študije pri jezuitih.¹⁹ Tako sta že polihistorjev oče Jernej in stric Adam Valvasor v začetku stoletja študirala pri jezuitih v Gradcu.²⁰ Gimnazija v jezuitskem kolegiju v Ljubljani je bila polihistorjevemu domu najbližja in jo je dotlej obiskovalo že več članov Valvasorjeve rodbine.²¹ Poleg tega je bil v petdesetih letih z ljubljansko jezuitsko skupnostjo precej povezan najstarejši polbrat Karel.²² Ko je Janez Vajkard pri desetih letih postal goden za gimnazijo, sta se dva njegova brata sicer šolala drugje ali pa sta se tja napotila kmalu zatem. Najstarejši pravi brat Janez Ditrih je leta 1652 izpričan na višjih jezuitskih študijah v Gradcu, kjer je ostal dve leti, potem ko je skoraj brez dvoma končal gimnazijo v Ljubljani.²³ Istega leta srečamo drugega starejšega brata Volfganga

17 O Jernejevi smrti govori nekaj mlajši sekundarni vir, knjiga ljubljanske kongregacije Marije Vnebovzete (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 38).

18 Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 31.

19 Ciperle, Jezuitski učni program, str. 160.

20 Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 31, 34.

21 Ljubljansko jezuitsko gimnazijo je dotlej zanesljivo obiskovalo tistih pet Valvasorjev, ki so jih sprejeli v jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete: polihistorjev bratranec Janez Krstnik (sprejet 1629), bratranca Janez Sigfrid in Jurij Sigmund (oba 1632) ter polbrata Karel (1632) in Franc Adam (1639) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 116, 123, 149).

22 Karla Valvasorja v petdesetih letih 17. stoletja pogosto srečujemo v dnevniku patra ministra; omenjan je med odličnejšimi gosti in v sodni funkciji (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/32r, npr. fol. 47v, 53, 54, 64).

23 V katalogu seminarja in v kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete njegovega imena ni. Leta 1652 je bil v Gradcu vpisan na študijsko stopnjo logika, mati je v oporoki zapisala, da je tam študiral dve leti, v njenem zapuščinskem inventarju pa je tudi regest pobotnice gospodarja, pri katerem je bil Janez Ditrih leta 1653 na hrani (Golec, Lažni Valvasor, str. 20–21, 22).

Kajetana na seznamu novih učencev latinske šole v Rušah,²⁴ tri leta pozneje, leta 1655, pa prav tam še devetletnega Volfganga Jerneja, pet let mlajšega od polihistorja.²⁵ Samo ugibamo lahko, ali so tudi Janeza Vajkarda sprva nameravali poslati v Ruše. Vendar se tam skoraj zagotovo ni šolal niti kratek čas, preden je postal ljubljanski gimnazijec, saj bi v takem primeru najverjetneje pustil sled v Ruški kroniki. Glede na višjo kvaliteto študija na jezuitski gimnaziji in nadarjenost, ki jo je nedvomno kazal že kot otrok, v družini najbrž ni bilo veliko pomislekov, kje naj deček nadaljuje šolanje.

Kdaj v prvi polovici petdesetih letih 17. stoletja je Janez Vajkard prišel na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, ni mogoče reči s tolikšno gotovostjo, kot je to storil Radics, ko je zapisal, da ga je tja poslala mati v letu očetove smrti.²⁶ Nenazadnje polihistorjevemu življenjepiscu ni bilo znano niti to, kdaj natanko je Jernej Valvasor preminil.²⁷ Reisp se je ob pomanjkanju virov izrazil manj določno. Po njegovem naj bi se Janez Vajkard začel šolati na jezuitski gimnaziji nekako v enajstem letu, ko mu je umrl oče,²⁸ pozneje pa pravi »nekako okrog leta 1651«.²⁹ Ker ni bil gojenec seminarja – notranji dijak, njegovo ime zaman iščemo v katalogu seminarja, temeljnem viru o ljubljanskem dijaštvu tega časa.³⁰

O Valvasorjevem **šolanju pri ljubljanskih jezuitih** imamo dejansko samo dve neposredni pričevanji. Obe sta izpod njegovega peresa in ju je po svoji navadi le mimogrede vpletel v pripoved o drugih stvareh. Pri razpravljanju o raznih zapletenih zvezah s hudičem je opisal zgodbo fanta, ki si je z iglo prebadal telo, ne da bi krvavel in občutil bolečino. Iz opisa izvemo pomemben podatek, da je Valvasor v Ljubljani obiskoval peti razred jezuitske gimnazije, poetiko. Omenjenega fanta je neki nemoralen človek zavedel v četrti šoli, sintaksi, nato naj bi zabadanje za zabavo prakticiral dve ali tri leta, dokler mu ni tega početja – kot pravi Valvasor – prepovedal »naš profesor« v peti šoli, poetiki. Kdo je bil nesrečni zapeljani fant in kdo ga je k temu navedel, polihistor »iz določenih dobrih razlogov« ni želel razkriti.³¹ Nič bistveno novega ni povedal na drugem mestu, kjer govori o lastnem srečanju z vodno pošastjo, povodnim možem iz Ljubljane. Do tega naj bi prišlo »pred približno štirinajdesetimi leti«,

24 ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 14v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 138. – V Ruški kroniki, ki je nastala sredi 18. stoletja, sta napačna podatka o njegovem baronskem naslovu in tem, da je pozneje postal sekovski kanonik.

25 ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 17v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 140. – Tudi pri Volfgangu Jerneju je neupravičen baronski naslov.

26 Radics, *Johann Weikhard*, str. 61.

27 Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 229.

28 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 75. – Reisp tedaj še ni poznal datuma smrti Jerneja Valvasorja (prav tam, str. 59).

29 Reisp, Rodbina Valvasor, str. 241.

30 Prim. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

31 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 86–87, prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77. – Ni gotovo, ali je bil fant Valvasorjev sošolec tudi v četrtem razredu, sintaksi. Glede na prakticiranje zabadanja »dve ali tri leta« kaže, da je vsaj en razred ponavljal.

torej nekako leta 1655 ali 1654, »ko sem v Ljubljani še študiral«. ³² Žal Valvasorjevih navedb ni mogoče uskladiti do te mere, da bi dognali, kdaj je obiskoval kateri razred. Odgovor bi dobili, če ne bi zamolčal imena svojega profesorja in nemara tudi, če bi imenoval vsaj zapeljanega sošolca iz petega razreda. Za ta čas poznamo namreč vsa imena učiteljev in profesorjev posameznih razredov, ³³ sošolec pa je morda naveden med gojenci jezuitskega seminarja. ³⁴

Preden se posvetimo vprašanju, od kdaj do kdaj je Valvasor obiskoval gimnazijo, si pogledjmo, kaj je o njej zapisal sam, kakšen je bil njen takratni ustroj in kako so v tem času sicer živeli ljubljanski gimnazijci. Valvasor se je o jezuitih in zlasti o njihovih šolah izrazil zelo pohvalno, vendar o slednjih precej na splošno. Najbolj na široko se je o ljubljanskem jezuitskem kolegiju razpisal v VIII. knjigi *Slave*, kjer govori o njegovi ustanovitvi konec 16. stoletja in navaja imena vseh rektorjev. ³⁵ Napovedal je tudi nadaljevanje pri opisu Ljubljane, ki ga ima na koncu XI. knjige. Tu se je pri obravnavi jezuitskega kompleksa najdlje zadržal ob Marijinem kipu, kar je po svoje tudi razumljivo, saj so tega skupaj z marmornim podstavkom postavili leta 1682 prav po Valvasorjevih načrtih. Zelo podrobno je nato opisal še slovesnost ob kanonizaciji Frančiška Borgie leta 1671, na kateri je bil precej verjetno navzoč sam, ³⁶ le malo zatem, ko se je vrnil z zadnjega velikega potovanja. O kolegiju, gimnaziji in seminarju beremo: »Tako nasproti [jezuitske] cerkve je lep in čudovito velik kolegij ali nova šola z velikim avditorijem, na katerem lahko vidimo umetelen in pogosto spremenljiv teater ali gledališki oder; vse to so pred nekaj leti dali postaviti častiti kranjski deželni stanovi. Študij sega tukaj do šeste šole ali retorike, tu pa je tudi študij kazuistike [moralne teologije]. Poleg te nove šole stoji stara, na splošno imenovana seminar, kjer imajo gospodje patri jezuitskega reda na hrani učence ali študente, ki se tam poleg študija učijo še vsakovrstne instrumentalne in vokalne glasbe, in jih kar najbolje vzgajajo.« ³⁷

Omembe vredne so se mu torej zdele druge stvari, medtem ko se je samega šolskega ustroja le dotaknil, ne da bi pri tem povedal kar koli o vsebini študija. O tej najdemo nekaj zelo splošnih podatkov v VI. knjigi, v poglavju o načinu življenja plemičev in meščanov na Kranjskem: »Tako so v deželi v ta namen ustanovljeni prav dobri seminarji in šole. Zlasti gospodje očetje jezuiti si v svojih kolegijih pohvalno prizadevajo mojstrsko izpopolniti študirajočo mladino v humanističnih študijah, predvsem v latinščini, elokventnosti in veščini sklepanja (ali logiki), ter uporabljajo pri poučevanju posebne metode in spretnost.« Mladina si tu pridobi »trdno osnovo«, nato pa se odpravi na visoke šole ali na »akademijo« v obliki potovanja v tuje omikane deže-

32 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685.

33 Za leta 1653–1657: *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 177, 182, 189, 192, 197; *Historia annua*, str. 177, 182, 189, 192, 197.

34 Prim. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

35 Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 703–713.

36 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 689–690. – Slovesnosti s procesijo so se začele 22. novembra 1671 (*Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 260 (pag. 392); *Historia annua*, str. 260).

37 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 690.



Ljubljanski jezuitski kolegij, v ospredju Marijin steber, ulit po Valvasorjevem postopku in postavljen leta 1682. (Valvasor, Die Ehre XI, med str. 688 in 689)

le.³⁸ Kljub kratkim, strnjenim opisom lahko povzamemo, da je bil kranjski polihistor s samo šolo in na njej pridobljeno izobrazbo na splošno zelo zadovoljen.

Ljubljanski kolegij in gimnazijski študij v njem sta bila organizirana po stroгих enotnih pravilih jezuitskega reda. Oznaka kolegij se je nanašala na samo redovno skupnost, vendar kaže tudi na tesno navezanost na študije, saj se je predstojnik kolegija imenoval rektor. Gimnazijo je vodil prefekt, ki je vzdrževal tesne stike z vodstvom kolegija. Glavni cilj vsega jezuitskega nižjega študija ali gimnazije je bil pouk latinščine in v manjši meri tudi grščine, trajal je pet do šest let in potekal po razrednih skupnostih. Jezuitski študijski program je poznal sistem letnih razredov in razrednih učiteljev, ki so vsi obvladali celotno učno snov, vse pa je bilo naravnano na enakomerno napredovanje dijakov v razredu.³⁹ Zahtevana starost za vpis na nižje študije je znašala deset do dvanajst let, prestop v naslednji razred je bil praviloma mogoč samo po opravljenem izpitu ob koncu počitnic, tj. jeseni. Gimnazijski ali nižji študiji (*studia inferiora*) so obsegali pet stopenj (*gradus*), ki naj bi jih dijaki obvladali v petih letih, a se je prva stopnja praviloma delila v dva oddelka ali razreda. Tako so tudi v Ljubljani poznali šest razredov. V prvih štirih razredih oziroma treh stopnjah so posredovali osnovna, predvsem gramatikalna znanja latinskega jezika in njihovo pravilno rabo. Na naslednji stopnji, v humanitetnem ali poetikalnem razredu, so skušali zbuditi zanimanje za lepoto klasičnih jezikov, v najvišjem razredu, retoriki, pa so se dijaki učili utemeljevanja (argumentiranja) in govorniških spretnosti. Temeljna značilnost jezuitskega srednjega šolstva je bila uniformirana realnost, pri kateri je enotni šolski sistem v vsakem trenutku omogočal izmenjavo učiteljev, učencev in učbenikov.⁴⁰

V učnem načrtu je kot prevladujoče vseskozi ostalo pridobivanje formalne jezikovne izobrazbe. Realije so se pojavljale v omejenem obsegu le kot učna snov v najvišjem razredu retorike, ne da bi se mogle uveljaviti kot samostojni učni predmeti. Vendar pa se posredovanje zgodovinskih znanj v ljubljanskem jezuitskem kolegiju podobno kot v drugih kolegijih avstrijske province ni omejevalo samo na priložnostno branje zgodovinskih besedil klasičnih avtorjev. Učitelji so si kljub časovni omejenosti prizadevali podati kolikor toliko popolno predstavo svetovne in cerkvene zgodovine. Poleg tega so s historičnimi deli, ki so jih delili ob raznih slovesnostih, dijake poskušali navdušiti za zgodovinska dogajanja. Osrednja pozornost je seveda veljala latinščini, ki

38 Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 342. – O jezuitskih kolegijih govori Valvasor v množini, kar je le deloma upravičeno. Imeli sta ju tudi mesti Trst in Reka, katerih opisa prav tako najdemo v *Slavi*, a s pojasnilom, da ne spadata več h Kranjski (Trst: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 588–599; Reka: prav tam, str. 609; *XII*, str. 97–104). Jezuiti in njihov kolegij s študenti so omenjeni samo pri Reki (*XII*, str. 100, 104), pri Trstu pa le posredno; na veduti je upodobljena in označena njihova cerkev (*XI*, med str. 598 in 599). O jezuitskih kolegijih v Trstu in na Reki prim. Dolinar, *Die Rolle*, str. 216.

39 Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 160–161.

40 Prav tam, str. 161, 164–166, 172–173. – O delitvi razredov na ljubljanski gimnaziji govori letopis ljubljanskega kolegija. V 50-ih letih 17. stoletja srečamo naslednja poimenovanja razredov: najnižji razred ali mala šola, osnove, gramatika, sintaksa, poetika in retorika. O tem: *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 171 (pag. 264), 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314).

naj bi čimprej postala učni jezik, govoriti latinsko pa je bilo obveznost. V ozadje ni bila potisnjena samo materinščina, temveč tudi verouk, saj so jezuiti večjo pozornost kakor samemu posredovanju verskega znanja namenjali vzgoji h krščanskim vrednotam. Pri tem so imele posebno vlogo t. i. Marijanske kongregacije kot eno najbolj učinkovitih vzgojnih sredstev Jezusove družbe. Poleg monopolnega položaja latinščine, omejene zastopanosti grščine in realij, skoraj popolne izključitve materinščine in usmerjenega sestavljanja učbenikov so imeli pomembno vlogo tudi nekateri jezuitski metodični pristopi, kot so interpretiranje in scenske predelave latinskih besedil. Za njihovo pedagoško-vzgojno dejavnost je bilo nadalje značilno spodbujanje tekmovalnega duha s podeljevanjem častnih nazivov in nagrad. Temu so dajali kot vzgojnemu ukrepu tudi prednost pred kaznimi in pri tem so posebej odločno odklanjali šolski zapor. Pred dolgočasjem in nenadzorovanimi zunanjimi vplivi so jezuiti dijake skušali zavarovati s čimbolj smiselno izrabo prostega časa in pri tem nasprotovali daljšim odmorom, predvsem pa daljšim počitnicam, čeprav so na drugi strani priznavali nujnost oddiha za ohranjanje zdravja in kot predpogoj za uspešen študij. Načrtni in urejeni program oddiha je bistveno pripomogel k temu, da so se učenci v jezuitskih kolegijih počutili dobro. Brez dvoma so jih veselile številne možnosti za javno nastopanje in predvsem gledališke predstave.⁴¹

Ljubljanska jezuitska gimnazija je bila med Valvasorjevim šolanjem po številu dijakov velika tudi za današnje predstave. Skupno število šolajočih je leta 1655 znašalo 569, od tega jih je bila slaba petina plemiškega rodu – 8 grofov, 5 baronov, 39 deželanov in 52 drugih plemičev.⁴² Le manjši del je prebival v internatski ustanovi, t. i. seminarju ali konviktu; ta je sprejemal revne dijake ali gojence s podporno ustanovo (alumne) in druge, ki so domsko bivanje plačevali (konviktorje). Sicer pa so gimnazijo obiskovali predvsem zunanji dijaki (eksterni), za katere je mogoče izračunati, da so predstavljali kar okoli 90 % vseh.⁴³ Ljubljana v tem času še ni poznala višjih študijev (studia superiora), ki so jih tu postopoma ustanavljali od začetka 18. stoletja. Nad ravno nižjih študijev so od prve polovice 17. stoletja dalje obstajala le predavanja kazuistike (moralne teologije).⁴⁴

Dogajanje v kolegiju in gimnaziji oziroma šoli, kot jo praviloma imenuje letopis kolegija,⁴⁵ je v omenjenem viru dobro dokumentirano za skoraj celotno 17.

41 Ciperle, Jezuitski učni program, str. 166–170, 173.

42 *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 191, pag. 300.

43 O tem na splošno: Ciperle, Jezuitski učni program, str. 171. – Po katalogu ljubljanskega jezuitskega seminarja je leta 1655 znašalo število alumnov 24, konviktorjev pa 50; poimensko je prvih navedenih 21 in drugih 32. Med alumni je naveden baron, ki ga isto leto najdemo tudi pri konviktorjih, sicer pa je bilo med zadnjimi kar 13 plemiških fantov, od tega dva barona, devet plemičev (*Nobilis*) in dva kranjska deželana. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 77–78.

44 Ciperle, Jezuitski učni program, str. 174; prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 690.

45 Objavi: *Letopis Ljubljanskega kolegija*; *Historia annua*. – Izraz gimnazija (*gymnasium*) je v petdesetih letih uporabljen leta 1653 (*Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 179 (pag. 283), *Historia annua*, str. 179) in pa na kronogramu ob odprtju nove gimnazijske stavbe leta 1658: »AeDes noVae gyMnasii Labacensis« (*Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 205 (pag. 318), *Historia annua*, str. 205).

stoletje. Od srede stoletja obstajata tudi dva dnevnikarja – prefekta šole in patra ministra.⁴⁶ Petdeseta leta, ko je gimnazijo obiskoval Janez Vajkard Valvasor, je navzven najbolj zaznamovala intenzivna gradnja nove šolske stavbe. Že mnogo prej začeto delo je napredovalo leta 1654, ko so jezuiti dosegli ponovno oprostitev plačila davka in so zgradbo prekrili s streho.⁴⁷ Odprtje novega gimnazijskega poslopja in preselitev oddelkov iz stare v novo šolo pa sta z velikimi slovesnostmi sledila šele na predvečer praznika Marijinega vnebovzeta 1658 (15. avgusta).⁴⁸ V letopisu beremo o živahnem utripu v kolegiju, tako skoraj vsako leto o gledaliških predstavah in tudi o uprizoritvah krajših prizorov, ki so jih pripravili dijaki nižjih razredov.⁴⁹ Ko je bil Valvasor še nižješolec ali se bolj verjetno niti še ni vpisal na gimnazijo, so jezuiti leta 1653 dosegli mir med meščani in dijaki,⁵⁰ naslednje leto pa odpravili nočno pohajkovanje, ki je navadno upravičeno netilo sovražnosti, ter razne že sicer nedovoljene igre.⁵¹ Pri dijakih so na razne načine spodbujali pobožnost in dobre navade, kar jim je med drugim uspevalo prek Marijinih kongregacij.⁵² V jezuitskih kongregacijah je bil poudarek na skupnosti, odnosih in medsebojni povezanosti, zelo pomembna značilnost pa je bila tudi vloga laikov.⁵³ V Valvasorjevih študijskih letih so v ljubljanskem kolegiju delovale tri kongregacije, med njimi dve dijaški: Kraljice angelov varuhov za dijake nižjih razredov ter vplivnejša in pomembnejša kongregacija Marije Vnebovzete, namenjena dijakom višjih razredov.⁵⁴ Ta je bila najstarejša, prvotno odprta za širše članstvo,⁵⁵ njeni člani pa so bili že mnogi Valvasorji, med drugim polihistorjev stric Adam in oče Jernej.⁵⁶ Kot bomo videli, je vpisna knjiga kongregacije Marije Vnebovzete sploh edini sodobni vir o polihistorjevi povezanosti z jezuitskim kolegijem.

Popolnih evidenc dijakov gimnazije iz tega časa namreč ni. Znana so le imena članov omenjene kongregacije⁵⁷ in tistega majhnega dela gimnazijcev, ki so stanovali v seminarju ali konviktu, pogosto brez navedbe, kateri razred so obiskovali.⁵⁸ Nekaj

46 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r in I/32r. – O začetku vodenja dnevnika prefekta šole pod J. L. Schönlebnom prim. Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 13–20.

47 *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 188 (pag. 296).

48 Prav tam, str. 204–205 (pag. 317–318). – Ko so leta 1660 končno dogradili oziroma razširili še zgradbo kolegija (prav tam, str. 212, pag. 328), je bil polihistor najverjetneje že na svojem prvem mladostnem potovanju.

49 O delovanju kongregacij v 50-ih letih 17. stoletja gl. prav tam, str. 171 (pag. 265), 179 (pag. 283), 185 (pag. 292–293), 191 (pag. 301), 195 (pag. 308), 196 (pag. 309), 204 (pag. 317), 210 (pag. 323) in drugje.

50 Prav tam, str. 179 (pag. 283).

51 Prav tam, str. 184–185 (pag. 292).

52 Prav tam, str. 180 (pag. 284), 185–186 (pag. 293), 195 (pag. 308) in drugje.

53 Bizant, *Marijine kongregacije*, str. 139.

54 Prav tam, str. 142–148.

55 Prav tam, str. 142–144.

56 Golec, *Valvasorjev izvor* (1. del), str. 44, 45, 55, 57; (2. del), str. 219, 220, 229.

57 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r.

58 Objava: Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

dijakov je poimensko omenjenih še v dnevniku šolskega prefekta.⁵⁹ Valvasor ni nobeno leto izpričan kot gojenec seminarja, ne med revnimi dijaki – alumni, ne med t. i. konviktorji, ki so bivanje v seminarju plačevali in med katerimi ni bilo malo plemiških sinov. Čeprav se v katalogu seminarja sumarne številke po posameznih letih včasih razhajajo s številom poimensko navedenih alumnov in konviktorjev – kar pomeni, da seznami niso popolni –,⁶⁰ ni nobene podlage za Radiscevo trditev, da je bil Janez Vajkard konviktor (*Konviktist*).⁶¹ Tako kot velika večina gimnazijcev je v resnici spadal med zunanje dijake.⁶² O njegovem bivanju zunaj seminarja priča tudi že omenjena pripoved o povodnem možu, ki naj bi ga videl na lastne oči, kako je neke jasne in svetle noči pri mestni kruharni napadel nekoliko opitega meščana, ta pa se je rešil tako, da se je oprijel potapljalke (kaznovalne naprave za goljufive peke) in priklical na pomoč stražo.⁶³ Le kaj bi sicer tam ponoči (sam) počel mladenič, star 13 ali 14 let, če bi živel v seminarju? Kot bomo videli v nadaljevanju, obstaja za to prepričljiva razlaga: stanoval je v neposredni bližini.

Kot že rečeno, Valvasor v *Slavi* ni ponudil dovolj podatkov, da bi lahko z gotovostjo vedeli, **katerega leta je šolanje začel in kdaj končal**. Če sodimo po njegovi poznejši prizadevnosti in sistematičnosti, je seveda pričakovati, da je vse razrede opravil v šestih letih. A pot bi mu utegnilo prekrižati kaj nepričakovanega, kar bi šolanje podaljšalo za leto ali celo dve, denimo bolezen. Glede na to, da so na jezuitske gimnazije sprejemali dečke od desetega do dvanajstega leta starosti,⁶⁴ je mogoče začetek njegovega šolanja postaviti v čas med letoma 1651 in 1653, kot bomo videli, pa bi se lahko vpisal tudi šele leta 1654. Če ni bilo posebnih ovir, je gimnazijo končal med letoma 1657 in 1660. Čas, ki ga je zanesljivo preživel na njej, predstavljajo torej tri leta, od 1654 do 1657. Šolsko leto se je takrat začelo konec oktobra oziroma v začetku novembra.⁶⁵

Starosti v Ljubljani umrlih dijakov v poldrugem desetletju 1650–1665 pričajo, da so bili v istem razredu dijaki različnih let, kar je seveda povezano z več dejavniki, med drugim z njihovim socialnim ozadjem. Med tretješolci (gramatika) najdemo tako

59 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r.

60 Gl. op. 43.

61 Radics, *Johann Weikhard*, str. 62.

62 O zunanjih in notranjih učencih gl. Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 171.

63 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686. – Valvasor je zgodbo pospremil s komentarjem, ki jasno priča, da v obstoj ljubljanskega povodnega moža ni verjel. Zlahka bi bila za tem potegavščina, kakršno si je privoščil neki kmet iz okolice Brezovice pri Ljubljani; enega od igralcev v dijaški igri Paradiž je nagovoril, naj v hudičevi preobleki prestraši njegovo zapito ženo, s čimer jo je ozdravil popivanja (*Die Ehre XI*, str. 351–352).

64 Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 172.

65 Po enotnem jezuitskem študijskem programu *Ratio studiorum* so glavne šolske počitnice v jezuitskih kolegijih trajale od 21. septembra do 3. novembra (Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 170). V dnevniku ljubljanskega šolskega prefekta najdemo od leta 1650 do 1659 datume med 30. oktobrom in 4. novembrom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r, pag. 1, 15, 17, 19, 21A, 22A, 22B, 25).

12-letnika (v začetku šolskega leta) kakor 16-letnika iz Celja (proti koncu leta),⁶⁶ v prvem razredu 12-letnike in 13-letnike,⁶⁷ v šestem (retorika) pa sedemnajstletnika, dva dvajsetletnika in celo 23-letnega dijaka.⁶⁸ Tudi v petem razredu (poetika) je izpričan starejši dijak, 21-letnik z Vipavskega, sicer gojenec seminarja.⁶⁹ Čeravno so podatki o umrlih maloštevilni in glede starosti ne nujno povsem zanesljivi, dajejo vendarle vtis, da so se na gimnazijo vpisovali večinoma šele 12-letniki in nekateri še starejši.

Da tudi Valvasor najbrž ni prestopil njenih vrat pred dvanajstim letom, torej pred jesenjo 1653, kaže edini jezuitski vir, ki govori o njegovi mladostni povezanosti z jezuiti – vpisna knjiga članov kongregacije Marije Vnebovzete. Ime Janeza Vajkarda Valvasorja se je v njej znašlo 15. avgusta 1659, in sicer med 47 novosprejetimi mladenci, dotlej člani kongregacije Kraljice angelov varuhov.⁷⁰ Upošteva, da je bila prva kongregacija namenjena dijakom višjih razredov (petega, šestega in kazuistike), druga kongregacija pa mlajšim (tretji in četrti razred),⁷¹ je bil tedaj osemnajstletni Valvasor leta 1659 v petem ali šestem razredu, tj. na poetiki ali retoriki. Vpis v kongregacijsko knjigo je zelo zanesljiv dokaz, da je avgusta 1659 resnično še obiskoval gimnazijo. Nič namreč ne kaže, da bi v tem času v kongregacijo sprejemali tudi starejše, že nekdanje dijake, izjema je morda samo kateri od študentov kazuistike (moralne teologije). Za leto 1661, ko knjiga ne navaja novosprejetih članov, ampak prikazuje zgolj članstvo kot takšno, je to – poleg izvoljenega vodstva – razdeljeno na moralne teologe ter na zadnja dva razreda gimnazije, tj. dijake retoričnega in poetičnega razreda.⁷² Iz prejšnjega leta 1660 ni podatkov ne o članih ne o novih sprejemih, prej pa so vsako leto 15. avgusta sprejemali nove člane iz kongregacije Kraljice angelov varuhov, ki je bila namenjena dijakom nižjih razredov. Trdna referenca, da so bili ob sprejemu v kongregacijo Marije Vnebovzete še gimnazijci, je za nekatere katalog gojencev jezuitskega seminarja. Od skupaj 153 članov kongregacije, sprejetih v treh letih 1657–1659, jih v katalogu najdemo 24, med njimi 15 s podatkom, kateri razred so obiskovali. Od zadnjih bi pred sprejemom v kongregacijo lahko končal gimnazijo le eden, in sicer Janez Hočever, sprejet sočasno z Janezom Vajkardom 15. avgusta 1659. Štiri leta prej, leta 1655, je namreč izpričan v četrtem razredu – če ne gre za soimenjaka –, ne vemo pa, ali je tudi odtlej študiral tako uspešno kot prejšnja leta in ali je torej gimnazijo res

66 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 140 (17. 12. 1653); M 1658–1735, pag. 33 (16. 8. 1665).

67 Prav tam, M 1635–1657, pag. 152 (17. 10. 1654); M 1658–1735, pag. 3 (21. 7. 1658), 6 (18. 7. 1659), 19 (28. 3. 1662).

68 Prav tam, M 1635–1657, pag. 120 (3. 4. 1650), 122 (4. 7. 1650); M 1658–1735, pag. 2 (6. 3. 1658), 4 (26. 12. 1658).

69 Prav tam, M 1635–1657, pag. 124 (31. 8. 1650).

70 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 232–233.

71 Bizant, Marijine kongregacije, str. 147.

72 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 234–239.

končal že leta 1657.⁷³ V tem letu bi šolanje zlahka sklenil tudi Janez Vajkard Valvasor, če bi se vpisal pri desetih letih (1651) in bi vseh šest razredov končal v rednem roku.

Pri ugotavljanju letnic začetka in konca njegovega šolanja si skoraj ne moremo pomagati z že znano pripovedjo o njegovem sošolcu iz petega razreda, ki si je v telo zabadal igle.⁷⁴ O pojavu govori sicer tudi letopis jezuitskega kolegija, vendar že pri letu 1653, ko je bil polihistor kvečjemu drugošolec ali pa ga ni bilo niti še v prvem razredu. Poleg tega naj bi se početje tedaj razširilo na več dijakov.⁷⁵ Kolikor je tudi (poznejši) Valvasorjev sošolec leta 1653 s tem šele začel, po navedbi v *Slavi* pa je »veščino« prakticiral dve ali tri leta, bi torej peti, predzadnji razred obiskoval skupaj s polihistorjem najprej v šolskem letu 1655/56, če bi prišel Valvasor na gimnazijo že z desetimi leti, torej jeseni 1651. Vendar nikakor ni rečeno, da je bil polihistorjev sošolec eden tistih, ki so se z zabadanjem zabavali že leta 1653, ko je bil ta pojav toliko razširjen, da si je prislužil omembo v letopisu.

Okvirno nam je v večjo pomoč podatek, da je polihistorjev mlajši brat Janez Herbard Valvasor naveden med člani kongregacije v šestem razredu (*Rhetores*), 8. septembra 1662.⁷⁶ V primeru, da so ga v šestem razredu vanjo tudi sprejeli, bi Janez Vajkard, sprejet 15. avgusta 1659, po tej analogiji končal šesti razred jeseni istega leta

73 Leta 1657 so iz nižje kongregacije sprejeli v Marijino 59 članov, naslednji dve leti pa vsakič po 47 (prav tam, pag. 222–233). Od novosprejetih članov leta 1659 jih je med gojenci seminarja izpričanih sedem: Andrej Raznožnik, Jurij Hohenbrunner, Janez Krstnik Škerpin (Škerpin), Janez Krstnik Faustinger, Janez Hočevnar, Janez Fider in Martin Žlebnik (Žlibnik) (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 74–83). Za Žlebnika vemo zgolj, da je bil gojenec seminarja leta 1655. Štiri – Raznožnika, Hohenbrunnerja, Škerpina in Fiderja – navaja kot gojence še skupni seznam za leti 1659 in 1660. Tudi Faustinger pred sprejemom v Marijino kongregacijo avgusta 1659 ne bi mogel končati gimnazije, saj je po seznamu gojencev za leti 1657 in 1658 obiskoval tedaj šele četrti, sintaktični razred. Drugačna slika se pokaže pri Novomeščanu Janezu Hočevnarju. Med gojenci seminarja je naveden pet let zapored od 1652 do 1656, in sicer leta 1654 v tretjem razredu (gramatika) ter naslednje leto v četrtem (sintaksa). Če je tudi odtlej študiral tako redno kot dotlej, je končal gimnazijo že leta 1657. Lahko pa bi šlo tudi za dva Janeza Hočevnarja, saj je kraj izvora, Novo mesto, naveden le prvič (1655). Leta 1658 najdemo med novosprejetimi člani kongregacije osem takratnih ali nekdanih gojencev seminarja: Andreja Lukančiča, Franca Gregoriča, Jurija Šifererja, Janeza Kralja, Jakoba Stegmana, Luko Guetsolta, Pavla barona Moscona in Vida Šego (prav tam, str. 75–89). Trije – Lukančič, Kralj in Stegman – so bili ob sprejemu še gojenci seminarja, zadnja dva leta 1657 ali 1658 v razredu poetika, medtem ko se drugih pet pojavlja v seminarju med letoma 1653 in 1656, le za Šifererja pa je znano tudi, da je leta 1655 obiskoval drugi razred in torej leta 1658 še ne bi mogel končati šolanja. Od novosprejetih članov kongregacije v letu 1657 je bilo takratnih ali nekdanih gojencev seminarja devet: Andrej Boštjančič, Andrej Pene, Blaž Samec, Feliks Tropper, Janez Killer, Janez Jugovic, Lovrenc Boštjančič, Mihael Fruperger in Sigmund Wagen (prav tam, str. 73–81). Štirje so ob vpisu v kongregacijo izpričani še v seminarju – Pene, Tropper, Killer in Jugovic –, tisto oziroma naslednje leto vsi v zadnjem razredu, retoriki. Gimnazije dotlej prav tako še nista mogla končati Boštjančič, izpričan leta 1653 v drugem razredu, in Samec, leta 1656 v četrtem, medtem ko najdemo ostale tri v katalogu v letih od 1651 do 1656, vse brez navedbe razreda.

74 Gl. op. 31.

75 *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 180 (pag. 285).

76 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 244.

1659. Takšna razlaga je ob vsem, kar vemo, najverjetnejša. Če polihistor ni nobenega razreda ponavljal, se je torej na gimnazijo vpisal jeseni 1653, star 12 let, in jo zapustil pri osemnajstih letih jeseni 1659.

Ni dvoma, da je Janez Vajkard Valvasor vseh šest razredov gimnazije končal v Ljubljani. V Gradcu, kjer bi ga sicer najprej iskali, njegovega imena ne zasledimo.⁷⁷ Kot je mogoče izračunati iz podatkov v zgodbi o srečanju s povodnim možem, je »še študiral« v Ljubljani leta 1654 ali 1655 (»pred približno štiriintridesetimi leti«), ko je bil lahko kvečjemu v tretjem oziroma četrtem razredu. Nadalje je na istem mestu pustil pričevanje o sošolcu iz petega razreda⁷⁸ in končno je izpričano, da je bil tako član Marijine kongregacije za mlajše dijake kakor kongregacije za dijake višjih razredov.⁷⁹

Polihistorjeve sošolce gre iskati med poimensko znanimi gojenci seminarja in člani kongregacije Marije Vnebovzete, vendar za prav nobenega od tam izpričanih ni mogoče ugotoviti, ali je res drgnil šolske klopi skupaj z Valvasorjem. Ker ni dovolj oprijemljivih virov niti o tem, ali se je Janez Vajkard podal na gimnazijo že jeseni 1651 in se je torej šolal dlje kot običajnih šest let ali pa je šolska vrata prvič prestopil šele v naslednjih treh letih, smo v podobni zadregi pri imenih **njegovih učiteljev in profesorjev**. Letopis ljubljanskega kolegija vsebuje natančne podatke, kdo je v posameznem letu poučeval kateri razred,⁸⁰ ne vemo pa, kdaj je bil v katerem razredu Valvasor. V razpredelnici so učitelji in profesorji razvrščeni po razredih in letih znotraj štirih šestletnih obdobij, ki pridejo v poštev kot obdobja polihistorjevega šolanja.⁸¹ Glede na prej povedano je najverjetnejše tretje obdobje (1653–1659), ob pogoju, da ni mladenič nobenega razreda ponavljal.

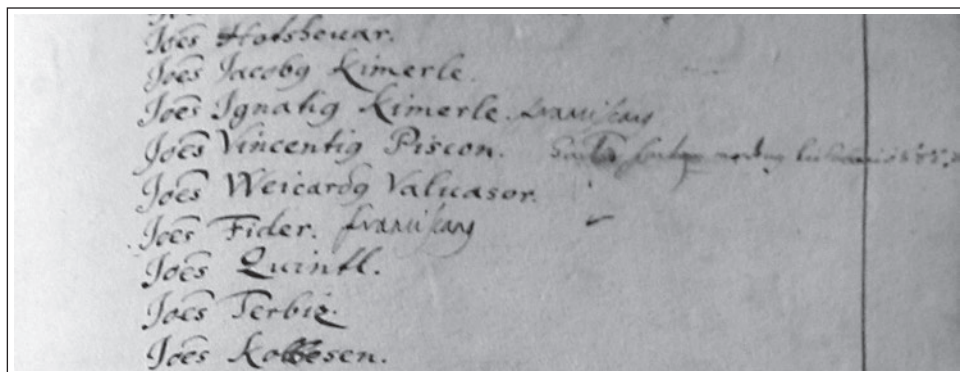
77 Prim. Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2; Band 3*.

78 Gl. op. 31.

79 Gl. op. 71 in 72.

80 V letopisu kolegija (*Letopis Ljubljanskega kolegija*) so učitelji navedeni po koledarskih letih, ne po šolskih (od novembra do septembra). Da je treba pri posameznem koledarskem letu računati šolsko leto od jeseni prejšnjega leta (npr. pri letu 1652 šolsko leto 1651/52), je potrdila primerjava z dnevnikom šolskega prefekta (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r), ki sicer le redko navaja celoten profesorsko-učiteljski zbor. Nekaj primerov: v letopisu je kot šolski prefekt za leto 1652 naveden p. Bernard Reffinger in za leto 1653 Gašper Filtz (str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279)), prefektov dnevnik pa pove, da je Filtz postal prefekt novembra 1652 (fol. 9). Mag. Gotthard Wolf, ki je po letopisu poučeval gramatiko leta 1653 (str. 177 (pag. 280)) in naslednje leto ne več (str. 182 (pag. 288)), je v prefektovem dnevniku omenjen kot učitelj gramatike marca 1653, torej v šolskem letu 1652/53 (fol. 12). Prefekt šole p. Janez Krstnik Dolar, kot tak naveden v letopisu pri letu 1657 (str. 197 (pag. 310)), je bil po dnevniku v tej funkciji od novembra 1656 (fol. 21v) do januarja 1658, ko je odšel v Passau (fol. 22A). Letopis za leto 1658 navaja, da je opravljal funkcijo šolskega prefekta na začetku, »malo pozneje« pa je bil poslan v Passau (str. 202 (pag. 313)). In končno: celoten učiteljsko-profesorski zbor v šolskem letu 1663/64, kot ga najdemo v prefektovem dnevniku (fol. 28), je identičen sestavi, ki jo pozna letopis pri letu 1664 (str. 230 (pag. 350)).

81 *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314), 202 (pag. 314), 208 (pag. 321), 211 (pag. 324–325).



Vpis Valvasorjevega imena v kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete 15. avgusta 1659.
(ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, III/51r, pag. 232–233)

Valvasorjevi učitelji in profesorji na jezuitski gimnaziji v Ljubljani, če je končal šolanje v rednem roku šestih let:

Razred/vstop	Če je vstopil jeseni 1651	Če je vstopil jeseni 1652	Če je vstopil jeseni 1653	Če je vstopil jeseni 1654
najnižji razred, mala šola (<i>infima, parva schola</i>)	mag. Matija Modrijan (1651/52)	mag. Andrej Olipec (1652/53)	mag. Jakob Kranich (1653/54)	mag. Klemen Podl (1654/55)
osnove (<i>principia</i>)	p. Andrej Tomšič (1652/53)	mag. Jakob Faber (1653/54)	mag. Janez Wolff (1654/55)	mag. Matija Modrijan (1655/56)
gramatika (<i>grammatica</i>)	p. Andrej Tomšič (1653/54)	mag. Friderik Ciriani (1654/55)	mag. Jurij Langenegger (1655/56)	mag. Erazem Spizig (1656/57)
sintaksa (<i>syntaxis</i>)	mag. Joahim Häring (1654/55)	mag. Friderik Ciriani (1655/56)	mag. Janez Schurian (1656/57)	mag. Erazem Spizig (1657/58)
poetika (<i>poetica, poesis</i>)	mag. Peter Höckh (1655/56)	mag. Feliks Coronino (1656/57)	mag. Karel Zennegg (1657/58)	mag. Alojzij Braun (1658/59)
retorika (<i>rhethorica</i>)	mag. Adam Dillher (1656/57)	p. Janez Lindelauff (1657/58)	p. Krištof Warmuet (1658/59)	p. Matija Soutermans (1659/60)

Kot je bilo v navadi na jezuitskih gimnazijah nasploh, so se učitelji tudi v Ljubljani menjavali zelo hitro. Jezuiti so namreč pogosto prehajali iz enega kolegija v drugega, še posebej magistri, ki so se zamenjali skoraj vsako leto. Tako je lahko posameznik

vtisnil kolegiju svoj pečat le v izjemnih primerih, sicer pa je ostajal v ozadju, kajti prednost so dajali skupnosti jezuitskega kolegija.⁸² V devetletnem obdobju od 1651/52 do 1659/60 je od šestih ljubljanskih gimnazijskih učiteljev izpričan v naslednjem šolskem letu praviloma en sam in samo trikrat po dva. So pa v potencialnih Valvasorjevih študijskih letih trije po enkrat napredovali skupaj s svojim razredom: pater Andrej Tomšič ter magistra Friderik Ciriani in Erazem Spizig.

Tako Radics kot Reisp sta spomnila na Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681), ki je pozneje močno vplival na Valvasorjevo delo in bil v letu 1650/51 prefekt ljubljanske gimnazije.⁸³ Reispovim pomislekom, koliko in kako bi lahko kot profesor že tedaj vplival na mladega dijaka, je treba dodati, da se Schönleben in Valvasor na gimnaziji sploh nista mogla srečati. Patra Schönlebna so namreč odpoklicali na Dunaj in je Ljubljano zapustil že 18. oktobra 1651,⁸⁴ šolsko leto 1651/52, v katerem bi desetletni Valvasor lahko najprej začel obiskovati prvi gimnazijski razred, pa se je začelo novembra. Med profesorji, ki so v petdesetih letih poučevali na ljubljanski gimnaziji, najdemo – kot je opozoril Reisp – znanega jezuitskega dramatika Dunajčana Henrika Söldnerja,⁸⁵ a Janez Vajkard tudi tega ni mogel spoznati kot svojega učitelja.⁸⁶ Reisp je spomnil še na tretjega, Franca Harrerja iz Preddvora, ki je v Ljubljani deloval več kot eno desetletje.⁸⁷ Harrer sicer ni poučeval na gimnaziji, temveč moralno teologijo (kazuistiko), a je bil hkrati slabo leto tudi prefekt gimnazije, in sicer v šolskem letu 1657/58.⁸⁸

Precej oprijemljivejša je Valvasorjevo znanstvo s **patrom Janezom Krstnikom Dolarjem, znanim skladateljem** (ok. 1620, Kamnik–1673, Dunaj),⁸⁹ katerega iden-

82 Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 160.

83 Radics, *Johann Weikhard*, str. 61; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

84 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/32r, fol. 4v. – Schönleben je bil zelo verjetno sošolec polihistorjevega polbrata Karla Valvasorja ali na gimnaziji kakšno leto pred njim. Oba so namreč sprejeli v jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete istega leta 1632, Schönleben tri mesece pred Karlom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov II/51r, pag. 122, 123).

85 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

86 Söldner je jeseni 1651 začel poučevati sintakso (četrti razred), 1652 pa poetiko (peti razred). *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279). Od leta 1653 ga ni bilo več v Ljubljani.

87 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

88 Reispovi podatki niso povsem točni. Harrer je prišel v Ljubljano proti koncu leta 1652, ostal prvič neprekinjeno do leta 1662, kot profesor kazuistike od šolskega leta 1652/53, in bil prefekt samo slabo leto (*Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314), 207 (pag. 320), 217 (pag. 335), 219 (pag. 337)). O njem gl. tudi: Glonar, Harrer, str. 292–293.

89 O Dolarju gl. zlasti: Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 82–89; Škulj, Ioannes Baptista Dolar, str. 27–36.

titeta je bila dolgo nejasna.⁹⁰ Če bi Janez Vajkard prišel na gimnazijo z desetimi leti in bi v šolskem letu 1655/56 obiskoval peti razred, bi bil Dolar tedaj profesor razreda pred njim, retorike. A četudi se nikoli nista srečala v neposrednih vlogah profesorja in dijaka, je Valvasor zelo dobro vedel za Dolarja, ki je ta čas dobro leto, od jeseni 1656 do začetka leta 1658, deloval v kolegiju kot vodja glasbe oziroma zbora ter hkrati kot gimnazijski prefekt v šolskem letu 1656/57 in del leta 1657/58. V zadnjem šolskem letu, v katerem je že po dobrih dveh mesecih odšel v Passau, je bil tudi katehet in spovednik v cerkvi.⁹¹ Valvasor ga omenja med kranjskimi pisci v VI. knjigi *Slave*, kjer poleg tega, da je šlo za Kranjca in jezuita, še pove, da je bil pater odličen glasbenik (*Musicus*) in dober skladatelj, zato je bilo okoli leta 1665 na Dunaju »zelo veliko primerkov njegova skladanja [skladb] počaščenih z natisom«. Ne preseneča, da se Janez Vajkard po tolikih letih ni spomnil njegovega osebnega imena in ga imenuje »P.(ater) N.(omen) Dolar«,⁹² gotovo tudi zato, ker se jezuitski patri naslavljajo in poznajo po priimkih. Kot bomo videli, sta se Valvasor in pater Dolar v šestdesetih letih skoraj brez dvoma sreč(ev)ala na Dunaju. Kolikor je znano, ni doslej še nihče opozoril na njuno možno znanstvo oziroma osebno povezanost.⁹³ V zvezi s tem kaže spomniti, da je polihistor pri opisu jezuitskega kolegija posebej poudaril, kako se gojenci seminarja »poleg študija učijo še vsakovrstne instrumentalne in vokalne glasbe«. ⁹⁴ Ne vemo natanko, koliko je bil polihistor glasbeno izobražen, a v popisu njegove zapuščine v Krškem (1694) pritegne pozornost popis kar 17 instrumentov, ki jih je utegnil tudi sam igrati.⁹⁵ Glasbeno izobrazbo, kakršna koli je že bila, si je gotovo pridobil v gimnazijskih letih, čeprav ni izpričan kot gojenec seminarja, kjer so se z glasbo ukvarjali sistematično. Toda glasbeni pouk se v jezuitskem kolegiju najverjetneje ni strogo omejeval le na seminar, v katerem je glede na celoto vseh gimnazijcev prebivala maloštevilna dijaška

90 Tako Valvasor (1689) kot J. G. Dolničar (1715) nista poznala njegovega osebnega imena (Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 359; Dolničar, *Bibliotheca Labacensis publica*, pag. 95 (po objavi: Vidmar (ur.), *Trubar, Hren*, str. 256, 363). Valvasorjevo oznako N. (nomen) so poznejši pisci napačno razumeli kot Nikolaj, zato je prišel Dolar kot Nikolaj še v *Slovenski biografski leksikon* (1925) (Premrl, Dolar, str. 139) in v zagrebško *Muzičko enciklopedijo* (1958) (D. Cvetko, Dolar Nikolaj, str. 374). Šele v petdesetih letih 20. stoletja je D. Cvetko dokazal, da gre za Janeza Krstnika Dolarja, ki ga je imelo češko in avstrijsko zgodovinarstvo za skladatelja češkega rodu (D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti*, str. 217–218; D. Cvetko, *Skladatelji Gallus*, str. XVI–XVII; Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 83). Tudi v integralnem prevodu *Slave vojvodine Kranjske* (2010) je oznaka N. (nomen) napačno razrešena kot: N[ikolaj] (Valvasor, *Čast in slava 2., VI. knjiga*, str. 359).

91 Leta 1656 je v letopisu naveden kot profesor retorike in vodja latinske kongregacije, leta 1657 kot šolski prefekt in vodja glasbe, pri letu 1658 pa kot šolski prefekt in vodja zbora, a z navedbo, da ga je provincial kmalu poslal v Passau. *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314). Prim. Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 84; Škulj, Ioannes Baptista Dolar, str. 31–32, 35.

92 Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 359.

93 Gl. zlasti prispevke v: Škulj (ur.), *Dolarjev zbornik*.

94 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 690.

95 I. Cvetko, Valvasor in njegov zvok, str. 311.

populacija.⁹⁶ Ne gre prezreti naslednjega pomembnega dejstva. Prostora, ki ga Valvasor namenja glasbi in zvoku, je v *Slavi* nasploh precej več kot v podobnih tovrstnih delih, prav tako pa je večji njun pomen.⁹⁷

Ni povsem izključeno, da je Valvasor po končani gimnaziji poslušal v jezuitskem kolegiju še moralno teologijo in celo nameraval postati duhovnik ali jezuit, čeprav ne v *Slavi* ne drugje o tem ne najdemo niti najmanjšega namiga. Če je po končani retoriki vstopil v jezuitski noviciat v Ljubljani, ga je zelo hitro zapustil.⁹⁸ Glede na to, da po letu 1659 za več let ne vemo, kje se je zadrževal, bi bil lahko takrat kje zunaj Kranjske tudi kandidat za kateri drug red. Verjetnost je majhna, saj redovno življenje ni bilo združljivo z njegovo naravo. Poleg tega niti kot dijak ni okusil konvikta in njegovega hišnega reda.

Valvasorjeve »obšolske dejavnosti«

V zvezi s polihistorjevimi ljubljanskimi gimnazijskimi leti nam ostaneta še dve vprašanji: **kje v Ljubljani je v tem času stanoval ter kako in kje je preživel počitnice.**

Kot rečeno, je tako kot velika večina gimnazijcev spadal med zunanje dijake, ki so prebivali zasebno. Po Reispu se vsiljuje misel, da je bil na stanovanju v bližini kraja, kjer naj bi neke jasne noči sam videl, kako je povodni mož iz Ljubljance napadel meščana.⁹⁹ Ta, po imenu Schmaidler, se je sam vračal z ženitovanja mimo t. i. kruharne (*die so genanntn Brodkammer vorbey gegangen*),¹⁰⁰ torej mimo hiše, v kateri je imel poprej najeto stanovanje polihistorjev oče Jernej in ki neupravičeno velja za rojstno hišo Janeza Vajkarda. Kakor koli, polihistor v hiši kruharne, mestne tehtnice in skladišča ni mogel prebivati niti na začetku gimnazijskega šolanja. Tudi če bi se na gimnazijo res vpisal že kot desetleten jeseni 1651, Valvasorji namreč v tej hiši tedaj niso bili več najemniki stanovanja.¹⁰¹ Kam v mestu je svoje ljubljansko pohoštvo in druge premičnine preselila Valvasorjeva družina, viri ne povedo. V zapuščinskem inventarju matere Ane Marije, sestavljenem 20. avgusta 1657, najdemo stanovanjsko opremo »v Ljubljani«, brez navedbe lokacije.¹⁰² Inventurni komisarji so jo pač popisali v ne-

96 V razpoložljivih virih je sicer govor o glasbeni dejavnosti v seminarju (prim. Faganel, Glasbeno delo, str. 229 sl.). Po J. Höfleru »bi bilo preozko, če bi glasbeno delo v kolegiju omejevali le na to skupino gojencev, zlasti kar zadeva petje, vsekakor pa bo res, da so prav ti bili nosilci zahtevnejše, bolj profesionalne glasbene reprodukcije« (Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 83).

97 I. Cvetko, Valvasor in njegov zvok, str. 311 sl.

98 V letopisu ljubljanskega kolegija so podatki o novicah le za nekatera leta, še pred Valvasorjevim potencialnim vstopom za leti 1656 in 1658 (*Letopis jezuitskega kolegija*, str. 195 (pag. 308), 207 (pag. 320)).

99 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

100 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686.

101 Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 25–26.

102 ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z-6, 20. 8. 1657, pag. 92–100.



*Ljubljanska mestna tehcnica in kruharna (Stari trg 4), hiša, blizu katere je Valvasor stanoval kot dijak; v hiši je imel njegov oče Jernej nekaj let prej najeto stanovanje, zato so stavbo brez dokazov razglasili za polihistorjevo rojstno hišo.¹⁰³
(foto: B. Golec, april 2013)*

kem najetem stanovanju, saj zakonca Jernej in Ana Marija v kranjski prestolnici nista premogla lastne hiše.¹⁰⁴ Bilo bi več kot logično, da bi Janez Vajkard kot gimnazijec uporabljal prav to stanovanje, najbrž ne sam, temveč še s kom od domačih, denimo z neporočeno polsestro Marijo Klaro.¹⁰⁵ Ali pa je, da bi bil pod budnim nadzorom in v dobri oskrbi, živel pri družini veliko starejšega polbrata Karla, ki se je leta 1650 že kot vdovec drugič poročil v Ljubljani, kjer se mu je rodila tudi večina otrok.¹⁰⁶ Znano je, da Karel tedaj še ni imel lastne hiše in da v Ljubljani v tem času tudi ni izpričana hiša

¹⁰³ Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 23–26.

¹⁰⁴ V tem času v zapuščinskih inventarjih pogosto niso posebej navedene nepremičnine in tako tudi ne pri Ani Mariji Valvasor. Potrditev, da v Ljubljani ne soprog ne ona nista premogla hiše, je molk davčnih knjig mesta Ljubljana (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 440–447, Cod. XVII). Prim. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*. I. del. Stari trg; II. del, Novi trg; III. del, Veliki trg; IV. del, Šentpetrsko predmestje; V. del, Kapucinsko predmestje.

¹⁰⁵ Marija Klara je šla 18. aprila 1649 v Ljubljani za krstno botro otroku bratranca Janeza Krstnika Valvasorja (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 223).

¹⁰⁶ Gl. op. 12.

rodbine Barbo, iz katere je prihajala njegova druga soproga.¹⁰⁷ Končno obstaja precej verjetna možnost, da je Karlovo stanovanje identično s tistim na neznani lokaciji, kjer so leta 1657 popisali del zapuščine njegove mačehe, polihistorjeve matere, ki je sicer živela na Mediji.

Ponuja se zanimiva in prepričljiva rešitev vprašanja. Reisp je menil, da je Janez Vajkard kot gimnazijec stanoval blizu kruharne, kjer je neke noči sredi petdesetih let videl povodnega moža.¹⁰⁸ V popisu ljubljanskih družinskih poglavarjev ljubljanske stolne župnije iz leta 1660 je nedaleč od tam resnično izpričano bivališče Karla Valvasorja, in sicer blizu Tranče.¹⁰⁹ Primerjava z imeni lastnikov in najemnikov v mestnih davčnih knjigah in Fabjančičevi knjigi hiš je pokazala, da gre glede na zaporedje hiš za eno od dveh sosednjih hiš (Stari trg 5 in 7), ki sta bili tedaj v lasti dedičev pokojnega mestnega sodnika Franca Cirianija in stojita prav nasproti tehtnice in kruharne (Stari trg 4). Zaporedje družinskih poglavarjev kaže na hišo št. 5.¹¹⁰ Gimnazijec Janez Vajkard je od tod neke noči leta 1654 ali 1655 skozi okno zlahka opazoval napad na meščana Schmaidlerja in kako je »povodni mož« opitega moža po Kleparski ali po Vodni stezi vlekel do brega Ljublanice.¹¹¹ Prav verjetno so v istem stanovanju v Cirianijevi hiši dve ali tri leta pozneje (1657) popisali ljubljansko zapuščino polihistorjeve matere. Tako Valvasorjevi v mestu ne bi imeli dveh najetih stanovanj – Jernejeva družina ločeno od Karlove –, temveč eno samo, slej ko prej isto, odkar so zapustili stanovanje v hiši mestne tehtnice in kruharne. Preselili so se samo čez cesto v sosednjo, precej manjšo hišo, ki so jo delili z več strankami. Po popisu družinskih poglavarjev iz leta 1662 pa Karla Valvasorja ni bilo več tu niti ne kje drugje v mestu.¹¹²

Pomembno prelomnico v zadnjem delu Valvasorjevega gimnazijskega študija je pomenila smrt matere. Še mlada Ana Marija Valvasor je preminila med junijem in avgustom 1657,¹¹³ nakar je varuh mladoletnih otrok, med njimi šestnajstletnega Janeza Vajkarda, postal polbrat Karel.¹¹⁴

V svojih gimnazijskih letih je Janez Vajkard skoraj ves čas preživel v Ljubljani, saj so imeli dijaki jezuitskih gimnazij nasploh malo počitnic. Glavne so bile jeseni, med 21. septembrom in 3. novembrom, sicer pa so si jezuiti prizadevali, da bi bil pouk čim

107 Barbove hiše v petdesetih letih ni v mestnih davčnih knjigah. Gl. op. 104.

108 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

109 Vikar Boštjančič, popisovalec družinskih poglavarjev tega dela mesta, popisanih žal ni navedel po ulicah (NŠAL, NŠAL 100, KAL fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtianschitsch). Že V. Valenčič je s pomočjo Fabjančičeve knjige hiš ugotovil, da gre pri Boštjančičevem popisu za stanovalce Gornjega, Levstikovega, Starega in Mestnega trga (Valenčič, Popis družinskih poglavarjev, str. 180). Kot deseti popisani za Karlom Valvasorjem je naveden mestni sluga na Tranči, Karlova družina pa je bila ob veliki noči 1660, ko je popis nastal, ravno odsotna.

110 Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 39.

111 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686.

112 Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 39.

113 Prav tam, str. 42.

114 Prav tam, str. 45.

manj prekinjan. Bili so mnjenja, da bi teden dni prostega časa brez učenja dijakom samo škodil, zato so jim v skladu s študijskim redom še v počitnicah nalagali izredne, obsežnejše vaje iz stila, pa tudi nedeljo so izrabili za deklamacije in disputacije.¹¹⁵ Janez Vajkard tako katerikrat bržkone ni videl Medije tudi po celo leto, od njih glavnih počitnic do drugih. Del počitniških tednov je nemara kdaj preživel še pri botru Konradu Ruessu baronu Ruessensteinu na Strmolu. Čeravno pri opisu strmolskega gradu ne pove, da bi bil v mladosti kdaj tam, je dobro poznal tamkajšnje razmere in v čas »pred približno tridesetimi leti« (okoli 1659) postavil nenavadno smrt botrove hčerke.¹¹⁶

Morda se je še v polihistorjevih šolskih letih odvila zgodba, ki jo opisuje v XI. knjigi *Slave* pri obravnavi dvorca Lukovec pri Brezovici na robu Ljubljanskega barja. »Pred nekaj leti« naj bi neki kmet iz okolice Lukovca, ki si je v Ljubljani ogledal dijaško igro o paradizu, enega od dijakov igralcev nagovoril, naj v hudičevi preobleki prestraši njegovo zapito ženo. »Komedijska« je menda učinkovala, tako da se je ženska povsem odvadila pitja.¹¹⁷ Časovna dimenzija pri tej zgodbi je zelo splošna, morda tudi zaradi premišljenega učinka oziroma ker čas tu ni bil pomemben. Ni izključeno, da gre za dogajanje, o katerem je Valvasor slišal še kot dijak in je glede na izčrpen opis bržkone osebno poznal protagoniste. Igra ni imela zveze z gledališko dejavnostjo jezuitskega kolegija, ampak je bila zasebna zadeva predvsem revnih dijakov, zato je bilo zanj potrebno dobiti rektorjevo dovoljenje. Izpričano je, da so jo igrali v letih 1657, 1659, 1660 in 1670, v slovenščini in vsakič konec januarja. Pristavek »ut vocant« v dnevniku prefekta jezuitske gimnazije (1657 in 1660) bi mogel pomeniti, da je šlo že tedaj za nekaj utečenega.¹¹⁸

Dejstvo, da se je bodoči kranjski polihistor šolal v rodni Ljubljani, gotovo ni ostalo brez pomembnega vpliva na njegovo zanimanje in poznejšo ustvarjalno dejavnost. Vprašanje je namreč, ali bi ga toliko pritegnila Kranjska in domoznanstvo nasploh, ko bi v letih osebnostnega oblikovanja zapustil domačo deželo in šel, denimo, na gimnazijo v Gradec ali na latinsko šolo v Ruše. Morda bi se tam sicer še bolj izostril kot naravoslovec ali usmeril v kaj povsem drugega, toda glede na njegovo mladost bi se zlahka izgubila navezanost na Kranjsko, njene ljudi in kraje, nenazadnje tudi na jezik in običaje rodne dežele.

V temo je zavito, kako in kje je Valvasor preživel prva leta **po končani jezuitski gimnaziji**, ko ga po lastnih besedah »nekaj let ni bilo doma«. Gre za najmanj znano obdobje njegovega življenja, saj vemo samo to, da Janeza Vajkarda ne smemo iskati na Kranjskem, ne pa tudi, kje vse se je zadrževal. Lahko le sklepamo, kje bi lahko bil in kaj je dvajsetletni mladenič tam počel. Ni dvoma, da si je izbral prvo od obeh poti, o katerih govori v VI. knjigi *Slave*, ko v razdelku o načinu življenja kranjskega plemstva in meščanstva opisuje plemiško mladino. Ta pot je bila vojaško urjenje in potovanje v

115 Ciperle, Jezuitski učni program, str. 170.

116 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 560–562.

117 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 351–352.

118 Kuret, Ljubljanska igra, str. 3–4 (205–206).

tuje dežele. Valvasor je svoje mladostno potovanje z vsaj dvema prekinitvama raztegnil na dobro desetletje, saj se je na Kranjsko vrnil šele leta 1671. Celotna šestdeseta leta so bila torej čas njegove »življenjske univerze«, ki jo je absolviral po raznih deželah od Danske na severu do Tunisa na jugu in o kateri je pustil nekaj dragocenih spominskih pričevanj. Ta so sploh vse, kar vemo o njegovem življenju med letoma 1659 in 1671.¹¹⁹

Branko Reisp je poudaril, da je Valvasor sledil tedanjim navadam plemiških sinov, ki so se izpopolnjevali v vojaških veščinah in nato potovali v tuje dežele, oboje iz kariernih razlogov. Po njegovem Valvasor ni iskal nadaljnje izobrazbe na univerzi, »kar je morda tudi eden od razlogov, da je ohranil in razvil značilne lastnosti samosvoje, duhovno neodvisne osebnosti«.¹²⁰ Kakor koli, tega, ali se je kdaj kje daleč od doma vpisal na kakšno univerzo ali vsaj poslušal predavanja, ne vemo z gotovostjo. V matrikah najbližjih univerz na Dunaju in v Gradcu njegovo ime iščemo zaman.¹²¹ Polihistorjev tak ali drugačen stik z univerzitetno sfero, denimo na Nemškem ali v Franciji, ni izključen in Valvasorjev molk je lahko v tem pogledu »zlato«.

Povzetek

O šolanju kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641, Ljubljana–1693, Krško) vemo le toliko, kolikor je izpričal sam. Skromni podatki o njegovi šolski dobi so v prispevku umeščeni v širši kontekst izobraževanja na Kranjskem sredi 17. stoletja.

V *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), svojem monumentalnem enciklopedičnem delu o rodni deželi, ni Valvasor nikjer omenil, kje je nabiral prvo šolsko učenost. Lahko da je njegov oče Jernej na rodbinskem gradu Medija vzdrževal domačega učitelja, kakršen je izpričan na gradu njegovega nečaka. Druga možnost je ta, da je Janez Vajkard že prve šolske korake naredil v rodni Ljubljani, kjer je bila izbira šol in učiteljev neprimerno boljša, možnosti za pridobitev solidne izobrazbe pa temu ustrezno večje.

Odločitev, da ga pošljejo na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, se zdi domala samo-umevna. V tem obdobju je moral na Slovenskem skoraj vsakdo, ki si je hotel pridobiti srednješolsko ali višješolsko izobrazbo, obiskovati gimnazijo oziroma višje študije pri jezuitih. Kdaj v prvi polovici petdesetih letih 17. stoletja je Janez Vajkard prišel na gimnazijo, ni mogoče reči s popolno gotovostjo. Ker ni bil gojenec seminarja – notranji dijak, njegovo ime zaman iščemo v katalogu seminarja, temeljnem viru o ljubljanskem dijaštvu tega časa.

Zahtevana starost za vpis na gimnazijo je znašala deset do dvanajst let. Da tudi Valvasor tako kot večina najbrž ni prestopil njenih vrat pred dvanajstim letom, torej pred začetkom šolskega leta jeseni 1653, kaže edini jezuitski vir, ki govori o njegovi

119 O Valvasorjevih mladostnih potovanjih gl. Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 49–63.

120 Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78.

121 Gall (ur.) – Szaivert (ur.): *Die Matrikel*; Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2, Band 3*.

mladostni povezanosti z jezuiti. Gre za vpisno knjigo članov kongregacije jezuitske Marije Vnebovzete. Valvasorjevo ime se je v njej znašlo 15. avgusta 1659 med 47 novosprejetimi mladeniči. Upošteva je, da je bila kongregacija namenjena dijakom višjih razredov, je bil tedaj osemnajstletni Valvasor leta 1659 v petem ali šestem razredu. Če je vse razrede končal brez ponavljanja, je gimnazijo najverjetneje obiskoval med letoma 1653 in 1659.

O Valvasorjevem šolanju pri ljubljanskih jezuitih imamo dejansko samo dve neposredni pričevanji. Obe sta izpod njegovega peresa in ju je po svoji navadi zgolj mimogrede vpletel v pripoved o drugih stvareh. Tudi o jezuitskem šolstvu ima le kratke, strnjene opise, iz katerih pa lahko povzamemo, da je bil s samo šolo in na njej pridobljeno izobrazbo na splošno zelo zadovoljen.

Ljubljanski kolegij in gimnazijski študij v njem sta bila organizirana po strogih enotnih pravilih jezuitskega reda. Študijski program je poznal sistem letnih razredov in razrednih učiteljev, ki so vsi obvladali celotno učno snov, vse pa je bilo naravnano na enakomerno napredovanje dijakov v razredu. Tako so tudi v Ljubljani imeli šest razredov. V prvih štirih razredih oziroma treh stopnjah so posredovali osnovna, predvsem gramatikalna znanja latinskega jezika in njihovo pravilno rabo. Na naslednji stopnji, v humanitetnem ali poetikalnem razredu, so skušali zbuditi zanimanje za lepoto klasičnih jezikov, v najvišjem razredu, retoriki, pa so se dijaki učili utemeljevanja (argumentiranja) in govorniških spretnosti. Temeljna značilnost jezuitskega srednjega šolstva je bila uniformirana realnost, pri kateri je enotni šolski sistem v vsakem trenutku omogočal izmenjavo učiteljev, učencev in učbenikov. Ljubljana v tem času še ni poznala višjih študijev (*studia superiora*), ki so jih tu postopoma ustanavljali od začetka 18. stoletja.

Ljubljanska jezuitska gimnazija je bila v času Valvasorjevega šolanja po številu dijakov velika tudi za današnje predstave. Le manjši del gimnazijcev je prebival v internatski ustanovi, t. i. seminarju ali konviktu, sicer pa so gimnazijo obiskovali predvsem zunanji dijaki (*externi*), ki so predstavljali kar okoli 90 % vseh. Med temi je bil tudi Janez Vajkard, za katerega na podlagi njegovega spominskega zapisa o nekem nočnem dogodku sklepamo, da je stanoval blizu mestne tehtnice, zelo verjetno pri družini generacije starejšega polbrata Karla.

Dejstvo, da se je bodoči kranjski polihistor šolal v rodni Ljubljani, gotovo ni ostalo brez pomembnega vpliva na njegovo zanimanje in poznejšo ustvarjalno dejavnost. Vprašanje je namreč, ali bi ga toliko pritegnila Kranjska in domoznanstvo nasploh, ko bi v letih osebnostnega oblikovanja zapustil domačo deželo. Morda bi se sicer še bolj izostril kot naravoslovec, toda glede na njegovo mladost bi se zlahka izgubila navezanost na Kranjsko, njene ljudi in kraje, nenazadnje tudi na jezik in običaje rodne dežele.

Po končani gimnaziji je Valvasor za nekaj let zapustil domačo deželo, vendar žal ne vemo, kam ga je vodilo prvo mladostno potovanje. Z dvema prekinitvama je ostal v tujini več kot eno desetletje. Celotna šestdeseta leta so bila torej čas njegove »življenjske univerze«, ki jo je absolviral po raznih deželah od Danske na severu do Tunisa na

jugu in o kateri je pustil nekaj dragocenih spominskih pričevanj. Nikjer ne omenja, da bi se kdaj srečal s kakšno univerzo, toda njegov tak ali drugačen stik z univerzitetno sfero, denimo na Nemškem ali v Franciji, ni izključen.

Viri in literatura

Viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 237.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 130.
- AS 740, Gospostvo Jablje: fasc. 8.
- AS 1073, Zbirka rokopisov: I/31r, I/32r, II/51r.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL): fasc. 52, 58.
- Župnijski arhiv (= ŽA) Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige: R 1643–1653, R 1653–1664, P 1632–1651, M 1635–1657, M 1658–1735.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige: šk. 440–447.

ŽU Ruše = Župnijski urad Ruše

- Notata Rastensia Ex antiquissimis documentis desumpta Et varijs fide humana dignis autographis Sinoptice descripta.

Literatura

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662*, 1980; *Band 3. 1663–1710*, 1987.

Bizant, Milan: Marijine kongregacije v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1697–1997)*. Zbornik razprav. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998.

Ciperle, Jože: Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani. V: *Jezuiti na Slovenskem. Zbornik simpozija*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.

Ciperle, Jože: Ljubljansko šolstvo do srede 18. stoletja. V: Gestrin, Ferdo (ur.): *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Prispevki s posvetovanja o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani*. Ljubljana: Kronika, Zgodovinsko društvo.

Cvetko, Dragotin: Dolar Nikolaj. *Muzička enciklopedija 1 A–J*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958.

- Cvetko, Dragotin: *Skladatelji Gallus, Plautzius, Dolar in njihovo delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Cvetko, Dragotin: *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem. I. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- Cvetko, Igor: Valvasor in njegov zvok. V: Vovko, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990.
- Črničev, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958).
- Dolinar, France M.: Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum. V: Drobesch, Werner – Tropper Peter G. (izd.): *Die Jesuiten in Innerösterreich, Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert*. Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach Wien/Dunaj: Verlag HermaGoras/Mohorjeva založba, 2006.
- Dolničar, Janez Gregor: Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium – Kritični prepis. V: Vidmar, Luka (ur.): *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar. O slovu na Kranjskem. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev. I. del. Stari trg; II. del. Novi trg; III. del. Veliki trg; IV. del. Šentpetrsko predmestje; V. del. Kapucinsko predmestje*. Ljubljana, 1944 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).
- Gall, Franz (ur.) – Szaivert, Marta (ur.): *Die Matrikel der Universität Wien. V. Band. 1659/60–1688/89*. Wien–Köln–Graz: Herman Böhlau Nachf. Verlag, 1975.
- Golec, Boris: Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debla. *Zgodovina za vse* XIX (2012).
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61 (2013), št. 1; (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2; (3. del). *Kronika* 62 (2014).
- Gruden, Josip: Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi. Kulturnozgodovinska študija. *Carniola* NV VI (1915).
- Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)* (Textus originalis editionem curavit France Baraga). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2002.
- Höfler, Janez: Janez Krstnik Dolar (ok. 1620–1673). Prispevek k zgodovini glasbe na Slovenskem v 17. stoletju. *Kronika* 20 (1972), št. 2.
- Kuret, Niko: Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir. V: *Razprave Dissertationes* IV (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede). Ljubljana: SAZU, 1958.
- Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (Prevedla Marija Kiauta, uredil France Baraga). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.

- Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957.
- Mlinarič, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost, 1985.
- Premrl, Stanko: Dolar Nikolaj. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1925–1932.
- Radics, P[eter] v.[on]: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618, gest. 1681). *Mitteilungen des Musealvereins für Krain VII* (1894).
- Radics, P[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach : Krainische Sparkasse.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Rodbina Valvasor in jezuiti. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997). Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998.
- Škulj, Edo (ur.): *Dolarjev zbornik* (Knjižnica Cerkvenega glasbenika. Peta zbirka. Knjižna zbirka. Petnajsti zvezek). Ljubljana: Družina, 2002.
- Škulj, Edo: Ioannes Baptista Dolar e Societate Iesu. V: Škulj, Edo (ur.): *Dolarjev zbornik* (Knjižnica Cerkvenega glasbenika. Peta zbirka. Knjižna zbirka. Petnajsti zvezek). Ljubljana: Družina, 2002.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Opus Insignium Armorumque 1687–1688. Velika grbovna knjiga. Das grosse Wapenbuch, The Great Heraldry Book* (faksimile). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.

Zusammenfassung

Polyhistor ohne Universitätsbildung – die Regelschulbildung von Johann Weichard von Valvasor

Boris Golec

Die Schulung des Krainer Polyhistor Johann Weichard von Valvasor (1641, Ljubljana – 1693, Krško) ist uns lediglich aus seinen eigenen Bekundungen bekannt. Die wenigen Angaben, die uns über seine Schulzeit zur Verfügung stehen, werden im vorliegenden Beitrag in den breiteren Rahmen des Schulwesens in Krain Mitte des 17. Jh. eingeordnet.

In Der Ehre deß Hertzogthums Crain (1689), seinem monumentalen enzyklopädischen Werk über sein Heimatland, erwähnte Valvasor an keiner Stelle, wo er sich seine ersten Schulkenntnisse erwarb. Es besteht die Möglichkeit, dass sein Vater Bartholomäus am Familienschloss Medija einen Hauslehrer hielt, von dem auch am Schloss seines Neffen bezeugt wird. Eine zweite Möglichkeit ist, dass Johann Weichard die ersten Schulschritte bereits in seiner Geburtsstadt Ljubljana/ Laibach machte, wo die Auswahl an Schulen und Lehrern weitaus besser war und die Möglichkeiten, eine ausreichende Bildung zu absolvieren, dementsprechend größer.

Die Entscheidung, ihn an das Ljubljanaer Jesuitengymnasium zu schicken, scheint nahezu selbstverständlich. Zu diesem Zeitpunkt nämlich musste beinahe jeder, der im slowenischen Raum eine Mittel- oder Hochschulbildung absolvieren wollte, das Jesuitengymnasium oder die höheren Studien bei den Jesuiten besuchen. Wann genau in der ersten Hälfte der fünfziger Jahre des 17. Jahrhunderts Johann Weichard an das Gymnasium kam, lässt sich mit Sicherheit kaum sagen. Da er kein Seminarzögling (interner Schüler) war, wird sein Name vergeblich im Seminarkatalog, der grundlegenden Quelle zur Ljubljanaer Schülerschaft der damaligen Zeit, gesucht.

Das erforderliche Alter bei der Einschreibung an das Gymnasium war zehn bis zwölf Jahre. Dass auch Valvasor, so wie auch die Mehrheit der anderen Schüler, höchstwahrscheinlich nicht vor seinem zwölften Lebensjahr, also nicht vor Herbst 1653, an das Gymnasium eingeschrieben wurde, bezeugt die einzige jesuitische Quelle, die von seiner jugendlichen Verbindung mit den Jesuiten spricht. Es handelt sich dabei um das Einschreibbuch der Mitglieder der jesuitischen Mariä-Himmelfahrt-Kongregation. Valvasors Name erschien darin am 15. August 1659 unter 47 neuangenenommenen Jünglingen. Angesichts der Tatsache, dass die Kongregation für die Schüler der höheren Klassen bestimmt war, war der damals achtzehnjährige Valvasor im Jahre 1659 in der fünften oder sechsten Klasse. Wenn er alle Klassen ohne Wiederholung beendete, besuchte er das Gymnasium höchstwahrscheinlich in den Jahren von 1653 bis 1659.

Über die Schulung von Valvasor bei den Ljubljanaer Jesuiten stehen in der Tat nur zwei unmittelbare Nachweise zur Verfügung. Beide stammen aus seiner Feder und wurden von Valvasor gewohnheitsmäßig ganz nebenbei in andere Erzählungen eingeflochten. Auch über das Jesuitenschulwesen finden wir bei Valvasor lediglich kurze, schlüssige Beschreibungen, aus denen zu entnehmen ist, dass er mit der Schule selbst und der Ausbildung, die er dort erhielt, im Allgemeinen sehr zufrieden war.

Das Ljubljanaer Kollegium und das darin enthaltene Gymnasialstudium waren nach strengen Regeln des Jesuitenordens aufgebaut. Das Studienprogramm enthielt das System der Jahresklassen und Klassenlehrer, die alle den gesamten Lehrstoff beherrschten. Der gesamte Lernprozess war auf das gleichmäßige Vorankommen der Schüler in der Klasse ausgerichtet. So gab es auch in Ljubljana sechs Klassen. In den ersten vier Klassen bzw. drei Stufen wurden grundlegende, vor allem grammatikalische Kenntnisse der lateinischen Sprache und ihre richti-

ge Anwendung, vermittelt. Auf der nächsten Stufe, in der humanistischen Klasse (Poesie-Klasse), versuchte man, bei den Schülern das Interesse für die Schönheit der klassischen Sprachen zu wecken. In der höchsten Klasse (Rhetorik) lernten die Schüler das richtige Argumentieren und verschiedene Redefähigkeiten. Ein grundlegendes Merkmal der jesuitischen Mittelschulen war die uniformierte Realität, bei der das einheitliche Schulsystem jederzeit den Lehrer-, Schüler- und Lehrbuchaustausch ermöglichte. Zu jener Zeit gab es in Ljubljana noch keine höheren Studien (*studia superiora*), sie wurden allmählich seit Anfang des 18. Jh. gegründet.

Das Ljubljanaer Jesuitengymnasium war zu Valvasors Zeiten zahlenmäßig auch für die heutigen Verhältnisse eine große Schule. Nur ein kleinerer Teil der Gymnasiasten lebte im Internat, dem sogenannten Seminar oder Konvikt. Sonst aber wurde das Gymnasium vor allem von auswärtigen Schülern (Externen) besucht, die sogar rund 90 Prozent aller Schüler ausmachten. Unter ihnen finden wir auch Johann Weichard von Valvasor: Aufgrund seines Berichtes über ein nächtliches Ereignis lässt sich schließen, dass er in der Nähe der städtischen Waage wohnte, höchstwahrscheinlich bei der Familie seines eine Generation älteren Halbbruders Karl.

Die Tatsache, dass sich der zukünftige Krainer Polyhistor in der Geburtsstadt Ljubljana ausbildete, blieb sicherlich nicht ohne einen bedeutenden Einfluss auf seine Interessen und seine spätere Schaffenskraft. Die Frage ist nämlich, ob ihn Krain oder die Heimatkunde überhaupt dermaßen angesprochen hätten, wenn er in den Jahren, in denen sich seine Persönlichkeit intensiv entwickelt hatte, das Heimatland verlassen hätte. Vielleicht allerdings hätte er sich als Naturwissenschaftler noch mehr geprägt. Doch aufgrund des jungen Alters hätte er die Heimatverbundenheit mit Krain und den Leuten und Orten im Land viel leichter verlieren können und nicht zuletzt auch an die Verbundenheit mit der Sprache und den Gebräuchen im Heimatland.

Nach abgeschlossenem Gymnasium verließ Valvasor für einige Jahre seine Heimat, leider aber wissen wir nicht, wohin ihn seine erste Kavalierreise führte. Mit zwei Unterbrechungen blieb er im Ausland für mehr als ein Jahrzehnt lang. Die gesamten sechziger Jahre waren also die Jahre seiner „Lebensuniversität“, die er in verschiedenen Ländern von Dänemark im Norden bis Tunesiens im Süden absolvierte und über die er einige wertvolle Zeugnisse hinterließ. An keiner Stelle erwähnt er einen Kontakt zu irgendeiner Universität. Der Kontakt zur Universitätssphäre auf die eine oder andere Art und Weise ist jedoch nicht ausgeschlossen.